

Det gamle talemålet i Sande.

Av Magnus Bekkestad

Dialekten alle glemte(forord).

Dette med dialekter har bestandig vært tabu i vårt område av landet. Mens vestlendinger og telemarkinger har blitt skrytt opp i skyene for sine vakre bondemål, så har barn i det vikværske dialektområdet blitt tuktet og disiplinert i skolen for å snakke sitt naturlige morsmål. Som 94 år gamle Johan Bjørge fra Sande sa til meg da jeg spurte ham om hvordan folk snakket før: «Det var væll itt'no spæssjælt. Vi snakka jo mye fæjl dønn gangen veit'u». På toppen av det hele så har flytting mellom regioner og moderne massemedier satt dialektene under ennå større press enn før. Så da var det selvfølgelig bare spørsmål om tid før disse gamle østnorske bondemålene skulle forvitte.

Da jeg var 15 år gammel og gikk siste året på ungdomsskolen så havnet jeg i en slags identitetskrise. Dette er vel ikke noe helt uvanlig når man er på den alderen. Men slik ble det nå en gang. Jeg hadde nemlig begynt å høre på hallingdalsbandet Hellbillies. Den vakre hallingdialekten var som musikk i ørene mine. Så det var derfor jeg en gang i januar 2004, 15 år gammel bestemte meg for å begynne å forske på dialekter. Og da spesielt dialektene som lå nært til mitt eget område, nemlig dialektene i Nedre Buskerud og Nordre Vestfold.

Sommeren 2006 fikk jeg sommerjobb som vedkløyver hos bonden Jørn Skjørdal på gården Skau i Sande. Mens jeg stod der i solsteken og jobbet, så pleide Jørns gamle far Krist å komme bortom og holde meg med selskap, mens jeg jobbet. Han fortalte meg mange flotte historier fra Sande i gamledager. Og han hadde en så utpreget dialekt at jeg fikk bakoversveis. Dette var jo akkurat det jeg hadde lett etter. Jeg kjente jo igjen mange ord og uttrykk fra min egen drammensdialekt, men dette var første gangen jeg hørte noen snakke gammel sandedialekt. Da jeg kom hjem om kveldene noterte jeg ned alt det jeg hadde hørt. Senere så slo jeg meg sammen med min onkel Bjørn Moen som på den tiden bodde på Galleberg i Sande og som kjente mange av de eldre menneskene i bygda. Våren 2011 reiste vi hus til hus og sanket dialektprøver. Mitt mest betydningsfulle møte var med den da 94 år gamle Johan Bjørge. Jeg hadde med meg mange spørsmål som jeg ville stille Johan. Men på grunn av at han hadde kraftig redusert hørsel, så måtte jeg nøye meg med å lytte og gjøre notater, mens han fortalte historier fra gamledager. Dette var første gangen i hele mitt liv at jeg hørte noen snakke den gamle sandedialekten såpass gjennomført. Det var som å reise 70 år tilbake i tid. Det ble et stort øyeblikk for meg.

Det å legge sammen dette puslespillet har vært en oppdagelsesreise tilbake i tiden. Noen få eldre dialektbrukere finnes kanskje fortsatt i Sande, men det er nok ikke lenge før de siste er borte. Jeg er glad for at jeg fikk gjort dette arbeidet før det var for sent, slik at oppvoksende generasjoner kan få et bilde på hvordan folk snakket i Sande i gamledager. Jeg håper at dette lille heftet kan bli til glede og inspirasjon for alle som leser det.

Magnus Bekkestad, Tønsberg

August 2019

Kilder

Muntlige kilder

Jeg ønsker å gi en stor takk til de sandesokningene som nå alle er gått bort, men som gjorde dette arbeidet mulig:

- Krist Skjørdal
- Johan Bjørge
- Karl Einar Teien

Skriftlige kilder

Målføresynopsisen 1954
Vestfoldmål – Ole Bråvoll

Dialektprøve.

Som dialektprøve brukes den gamle fortellingen om nordavinden og sola. Den er skrevet først på bokmål og så på sandedialekt.

Bokmål:

Nordavinden og sola kranglet en gang om hvem av dem som var den sterkeste. Begge mente de selv var sterkeste, og de kunne ikke bli enige. "Vi må finne en måte å prøve ut dette på." sa sola. Begge tenkte lenge på hvordan kappestriden kunne gjennomføres. Plutselig fikk de øye på en mann som vandret på en vei nede på jorda. Mannen hadde svøpt en tykk kappe rundt seg fordi det var en kald dag. "Den av oss som først greier å få mannen til å ta av seg kapp, er den sterkeste." sa nordavinden. Sola sa seg enig i det. Nordavinden begynte å blåse. Stormskyene jaget over himmelen. Løvet ble virvlet opp fra bakken. Trærne bøyde seg i vindkastene, greiner knakk tvers av, og det ble isende kaldt. Mannen nede på veien ble forferdet over det plutselige uværet. Han bøyde seg framover, trakk kapp godt rundt seg og kjempet seg gjennom stormkastene. Nordavinden satte inn alle kreftene sine for å rive kapp av mannen, men til ingen nytte. Mannen tviholdt på kapp med begge hender. Til slutt måtte nordavinden gi seg, og det var solas tur til å prøve. Sola kom fram bak de mørke uværsskyene. Den tok til å skinne. Lufta ble varmere, og fuglene begynte å synge. Mannen nede på veien gledet seg over solskinnet. Etter hvert ble det så varmt at han ikke orket å ha på seg den tykke kapp lenger. Han tok den av seg, og satte seg ned for å hvile i det gode været. "Nå må du innrømme at jeg har vunnet." sa sola. Og de måtte nordavinden si seg enig i.

Dialekt:

NoLavinn å soLa krangLa en gong om vem a dem såm var dæn stærkæste. Bægge mente dem sjøl var stærkæst, å dem kunn'tte bLi eni.
"Vi må finne en måte å prøve ut detta på." sa soLa. Bægge tænkte længe på åssen kappestria kunne jennåmførås. PLusjli fækk dem æue på en mann såm jikk på en væj nere på joLa. Mann hadde svøft i tjukk kappe runt sæ, førr'e var en kall da. "Dæn a åss såm først græjer å få mann te å ta a sæ kapp, ér dæn stærkæste." sa noLavinn. SoLa sa sæ eni i de. NoLavinn bynnte å bLåse. Stårmsjyene jaga åver himmærn. Læue bLæi virvla opp frå bakken. Trea bøgde sæ i vinnkasta, græinær knækte tværs a, å de bLæi isanes kallt. Mann nere på væjen bLæi førfæLa åver de pLusjlie uvére. Han bøgde sæ framåver, trækte kapp gått runt sæ å kjæmpa sæ imællom

stårmkasta. NoLavinn satte inn alle kreftene sinne førr å rive kappa a mann, men te inga nytte. Mann tvihållt på kappa me bægge hennær. Te sjlutt måtte noLavinn ji sæ, å de var soLas tur te å prøve. SoLa kåmm fram bak di mørke uvérssjyene. Hu tokk te å sjinne. Lufta bLæi værmære, å fæuLane bynnte å synge. Mann nere på væjen gLea sæ åver sosjinne. Ette vært bLæi de så vart at han itte ørka å ha på sæ dæn tjukke kappa længer. Han tokk a a sæ, å satte sæ ne førr å gvile i de goe vére. "Nå må du innrømme at jæi har vinni." sa soLa. Og de måtte noLavinn si sæ eni i.

L = tykk l

Noen gamle uttrykk.

-Nå må'ru nøyte ræ (nå må du forte deg)

-Itte gjort et bågadrag (ikke gjort noen ting)

-Ægg og fLæsk førr makt og dramvær så tætt som hæggeL.

-Når suLussa fLyer lågt bLir'e rængn (når svalen flyr lavt blir det regn)

-Sinte kjærringær smæller i dørnane.(Sinte kjerringer smeller i dørene)

Uttale.

*Ord med e-lyd på bokmål blir ofte til æ-lyd sånn som f.eks: mellom blir til mællom, treske blir til træske, velte blir til vælte, heller blir til hæller osv.

*Ord med y-lyd på bokmål blir ofte ø-lyd sånn som f.eks: rydde blir rødda, dytte til døtte, lyst blir løst osv.

*Ord som skrives med o, men uttales å på bokmål blir ofte til ø sånn som f.eks: orke blir ørke, bolle blir bølle, torg blir tørj, borg blir børj osv.

*'e' uttales oftest 'e' som i 'ser' i mange ord: hér, dér, ské (skal)

*Ord med a-lyd på bokmål blir ofte æ-lyd sånn som f.eks: arbeid blir ærbe, kalv blir kæLv, talg blir tæLj, arm blir ærm osv.

*Diftongen 'ei' i gammelnorsk er bevart i noen ord: eks: veit, bein, i andre ord er den forenklet til 'i': him (heim), ski (skei)

*Diftongen 'au' har enten blitt bevart: ause(øse), lau(løv) eller der det i gn. var kort diftong gått over til 'ø': høst, øst.

*'g' blir uttalt 'j' i utlyd: æLj (elg), tørj (torg), børj (borg)

*'l' blir mange steder (etter historisk 'l') uttalt som 'tykk L': tæLa(tele), sæLa (sele)

*Gammelnorsk hv- har for det meste blitt til gv-: gvit (hvit), gvile(hvile)

*Gammelnorsk 'rð' blir uttalt som 'tykk L': haL (hard), boL (bord)

*'r' før 'l' er stum: Fali(farlig)

*Gammelnorsk 'á' blir noen ganger uttalt 'o' : toa(tåen) oa (åen).

*Gammelnorsk 'rn' blir ofte uttalt 'nn': kvenn(kvern), bjønn(bjørn) osv.

Ordbøyning.

Substantiv.

Hankjønn: Eks. En gutt, gutten, guttær, guttane

En bil, bilen, bilær, bilane

Sterke hunkjønn: Eks. Ei bok, boka, bøkær, bøkane

Ei myr, myra, myrær, myrane

Svake hunkjønn: Eks. Ei jente, jenta, jenter, jentene

Ei fille, filla, filler, fillene

Verb.

Eks. å tute, tutær, tuta, har tuta, hadde tuta

Å banke, bankær, banka, har banka, hadde banka

Å finne, finner, fant, har finni, hadde finni

Å bryte, bryter, braut, har bryti, hadde bryti

Å grava, graver, grov/gravde, har gravi, hadde gravd

Ordliste.

eikonn – ekorn

harra – hare

tæLjokse – kjøttmeis

høggørm – hoggorm

itte/inte – ikke

dæL – dal

hønn – horn

bjønn – bjørn

jarn – jern

kvenn – kvern

tjenn – tjern

kønn – korn

jenne - gjerne

detta – dette

dissa – disse

denna – denne

æine – ene

æinæste – eneste

å – hva/hvor

ita – spise

gong(eks: no'on gonger iter jæ flere påssjonær me græut) – gang

kæLv – kalv
kæLve – falle over ende
akalei – beskriver en person som er umulig
him – hjem
sji - skje
måsabjønn – en tulling
æu – også
fæuel – fugel
kjingelvev – spindellev
ansliss – annerledes
tebasj – tilbake
veke – uke
dæn hænne – den herre
dæn tænne – den derre
åkkLe – ankel
suluss – svale
silju – selje
dritu – magesyke
fliku – gapende åpning
ellmørrju – glohaug/glør
høkk – høyt
låkk – lavt
hæsjen – halsen
surmaga – grinete
gammal - gammel i sta – etterpå
lakatærm – ubrukelig/tulling
ærbe – arbeid
læll – likevel
kle'er – klær
æue – øye
børrj – borg
tørrj – torg
bærrj – berg
døtte – dytte
sputte – spytte
fløtta – flytte
færje – farge
føLk – folk
pængær – penger
skøtt – skudd
ell – ild
væite – hvete
vælp – valp
gvine – hvine
gvass – hvass
gvile – hvile
mjælk – melk
mjøl – mel
apæll – epletre
kørrj – kurv

åmm – ovn
nøsjte – nordre
sønste – søndre
hér – her (lang e som i «ser»)
dér – der (lang e som i «ser»)
trer – trær
kner – knær
vér – vær
to, toa, teær, teane – tå, tåen, tær, tærne
ské – skal
drugt – drøyt
pLæu – plog
vennøye – vindu
linne – krøttervei
itil – vorte/utvekst
æien/æiæ/æie – egen/eget
såmmtir – noen ganger
kjærke – kirke
tråjapp – sykkel
himkok – hjemmebrent
skæubjønn – flott
værn – varm
vårt – varmt
brón – brun
stan/stelle – sted i stellæ førr – i stedet for
trøll – troll
æuse – øse
ræu – rød
læus – løs
stræuk – strøk
ræuk – røk(gikk i stykker)
mjuk – myk
sammre – samme
børjan – begynnelsen
fræmmen – fremmed
førr – for
itor – ut av
øLbåga – albue
dørn – dør
tøtte – syntes
sørrj – sorg
dæsjen – dersom
hu, a, henner – hun, henne
han, n', hannom – han, ham
mæuli – mulig
rækti – riktig
mællomtrækk – gjennomtrekk
aksjlene – skuldrene
ærrj – sint
æLj – elg

grætt – greitt
bLomme – blomst
tysst – tørst
bytte – bømte
morosam – morsom
vaksen – voksen
vekser – vokser
vaken – våken
brøllåpp – bryllup
særråpp – sirup
køsj – kors
hæggLe – hagle
hæu – hug
hue – hode
hælse – hilse
stæbbur – stabbur
efta – aften
dørrj – dorg
bosso – et lite leie
førrtælte – fortalte
førri – foran
kølle – kolle
kLøffte – klipte
kjøffte – kjøpte
bånn – bunn
æure – ørret
mysu – myse
beta – bit
stega – stige
veta – vite
spørra – spørre
gras – gress
lødd – lodd
røtn – råttan
møyenn – moden
tell – til
løyse – løse
ølle – oppkom/kilde
lue – lyve
dåtter – datter
stule – seter
skuLir – skyller
tørja – tørre
pLar – pleier
fLi – flådde

Ukedagene

månda – mandag
tissda – tirdag
onsda – onsdag

tosda – torsdag
fræda – fredag
løLa – lørdag
sønnda - søndag

Måltidene

Frokost – frokost
DuLe – lunsj
Mædda – middag
EftasvæL – aftenmat
KvællsvæL - kveldsmat